

Marie Sobotková
Univerzita Palackého v Olomouci
marie.sobotkova@upol.cz
ORCID: 0000-0001-7153-3363

Data przesłania tekstu do redakcji: 04.02.2018
Data przyjęcia tekstu do druku: 10.09.2018

Hugo Kołłątaj, státní vězeň v Olomouci a Josefově v letech 1794–1802*

ABSTRACT: Sobotková Marie, *Hugo Kołłątaj, státní vězeň v Olomouci a Josefově v letech 1794–1802* (Hugo Kołłątaj, a State Prisoner in Olomouc a Josefov in 1794–1802). "Poznańskie Studia Slawistyczne" 15. Poznań 2018. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, Adam Mickiewicz University, pp. 233–258, ISSN 2084-3011.

The Kraków canon priest Hugo Kołłątaj (1750–1812), one of the authors of the Polish *Constitution of 3rd May 1791*, a writer, philosopher and teacher, the rector of the Jagiellonian University and the Vice-Chancellor of the Polish-Lithuanian Union, endeavoured to escape to Venice via Galicia and Hungary after the defeat of Kościuszko's uprising. He was, however, captured by the Austrians in Radymno on 6th December 1794 and then imprisoned in Przemysł. On 19th December of the same year, Kołłątaj was transported to Olomouc, where he was interned as state prisoner no. 4. From 14th February 1795 to 29th June 1798, he was imprisoned in the Josefov fortress and he then returned again to Olomouc. Kołłątaj was forced to remain at the Olomouc Jesuit Barracks until 6th December 1802 and he departed Olomouc on 19th December of the same year. During his internment, he wrote elegiac verse and scientific works dedicated to anthropogeography, history, ethnography and ethics. The memorial plaque to Hugo Kołłątaj, produced according to an artistic design by Marek Mielczarek and placed on the façade of the Czech Army's Administrative Archive in Olomouc at the initiative of the Ministry of Culture and National Heritage of the Republic of Poland, was unveiled on 20th October 2015 as a permanent reminder of the legacy of this leading Polish enlightenment figure.

KEYWORDS: Austria; state prisoners; Hugo Kołłątaj; Olomouc; Josefov; literary works; scientific works

1. Úvodem

Hugo Kołłątaj (1750–1812), římskokatolický kněz, doktor teologie a obojího práva, jeden z autorů polské *Ústavy 3. května 1791*, spisovatel,

* Tento příspěvek navazuje na knižní publikaci J. Fialy a M. Sobotkové *Lafayette, Kołłątaj a další francouzští a polští státní vězňové v moravských a českých pevnostech na přelomu 18. a 19. století* (Fiala, Sobotková, 2017).

filozof a pedagog, nadšený reformátor tehdejšího polského školství, neúnavný propagátor osvícenských myšlenek, názorů a postojů, historik, geograf, filozof, satirik, básník a také autor četných populárně naučných statí, je znám jako vynikající osobnost polské společnosti 2. poloviny 18. století a počátku století následujícího. Patřil k polské intelektuální elitě: jako vizitátor Krakovské akademie, dnes Jagellonská univerzita, a její rektor (1782–1786) a také její první emeritní rektor, zastával funkci panovníkova poradce pro litevské záležitosti jako litevský referendář, v letech 1791–1792 byl korunním vicekancléřem, v r. 1794 vykonával funkci rádece úřadu pokladny Nejvyšší národní rady. Za svou činnost se stal nositelem Řádu sv. Stanislava (1786) a rytířem polského Řádu bílého orla (1791). Byl významnou osobností polského národního povstání, jež vstoupilo do dějin Polska a Evropy, či dokonce světa pod názvem Powstanie kościuszkowskie 1794 či Insurekcja Kościuszki¹. Po porážce povstání se však ze dne na den stal vyhnancem ve své zemi, pronásledovaným i nenáviděným člověkem, v letech 1794–1802 státním vězňem v pevnostech Olomouci a Josefově.

2. „Rzeź Pragi”

O hektickém období, jež předcházelo výbuchu povstání Tadeusze Kościuszka, máme dostatečné množství historických materiálů, které však tehdejší situaci i role jednotlivých účastníků či dokonce vůdců hodnotí nejednoznačně. Po prohraném povstání se hledají viníci této prohry, mezi nimi se objevuje často i jméno Huga Kołłątaja. Na základě Kołłątajových sdělení si můžeme vytvořit pravdě se blížící, třebaže ne zcela objektivní obraz situace tehdejší polské společnosti. Ta se nacházela v hluboké politicko-morální krizi: tehdy již po druhém záboru (1793), vnitřně nejednotná, bez vycvičeného, a tím i silného vojska, bez spolehlivých informací o potenciálních spojencích (Francie), vlastně osamocená a nechaná na pospas

¹ Životnímu období H. Kołłątaja mezi léty 1794–1812 je věnována dvoudílná biografie W. Tokarze (1905a, 1905b). Obsáhlou monografii, věnovanou celému životu a dílu Huga Kołłątaja, napsal a k 100. výročí Kołłątajova úmrtí vydal M. Janik (1913); srov. též monografii B. Szydlera (1994) *Powstanie kościuszkowskie 1794* a studii A. Pociąska (2011–2013) *Hugo Kołłątaj: kaplan, mąż stanu i polityk*.

zvůli pruské, rakouské a ruské, z nichž ta poslední si stanovila jasný cíl: Polsko musí zmizet z mapy Evropy. K tomu, aby se ruské cíle naplnily, zcela jistě přispělo i neúspěšné Kościuszkovo povstání². Po čtyřdenním krvavém boji podlehlí polští povstalci ruské přesile a 4. listopadu 1794 v 9 hodin ráno byla Varšava ruským vojskem pod velením polního maršála Alexandra Vasiljeviče hraběte Suvorova dobyta (Nadzieja, 1975, 211).

Kołłątaj správně předpokládal, že jako ten, kdo v přípravách na povstání sehrál významnou roli a podílel se na reformě politického a společenského života své země zhruba od r. 1776 (Fiala, Sobotková, 2017, 100–104)³, je ohrožen na životě, proto je jeho prioritou nepadnout do rukou ruských uchvatitelů, zničit doklady o své činnosti⁴ a písemné materiály vysokého státního významu, tj. všechny důkazy, jež by mohly uškodit jeho zemi i jemu samému, neboť jako vlastenec ztotožnil svůj osud s osudem své zkoušené vlasti⁴.

3. Kołłątajův útěk z Varšavy

Časně ráno 4. listopadu proto ve velkém spěchu se svým doprovodem opustil v bryčce varšavský Nowy Świat „w kierunku Góry Póławskiej”, tj. do vesnice jižně od Varšavy v Puławském vojvodství.

Hugo Kołłątaj, tehdy správce státní pokladny, odpovídal za finanční stav státní pokladny a byl povinen předat svou funkci nadřízenému orgánu, tj. Nejvyšší národní radě. Po zranění T. Kościuszka v bitvě u Maciejowic 10. října 1794 Nejvyšší národní rada jmenovala 12. října vůdcem povstání Tomasze Wawrzeckého, jenž po složení přísahy převzal 16. října velení povstalcům. Jeho pozdější svědectví o počínání H. Kołłątaje bylo proto velmi závažné. Wawrzecki potvrdil, že Kołłątaj byl vyzván Nejvyšší radou „k převzetí tohoto odboru”, tj. že Nejvyšší rada převezme správu státní pokladny, avšak Kołłątaj na tuto výzvu nereagoval.

Pokusme se rekonstruovat situaci, za níž mělo k předání správy státní pokladny dojít:

²Chronologický přehled klíčových událostí podávají Fiala, Sobotková (2017, 117–119)

³O svých aktivitách Kołłątaj psal v pojednání *O moim postępowaniu politycznym...* (Cit. podle Żbikowski, Żbikowska, 2015, 161–162).

⁴Okolnosti Kołłątajova nočního útěku detailně popsal W. Tokarz (1905a, 120 – 126).

4. listopadu probíhaly na varšavském předměstí Praze urputné boje⁵, hluk těchto bojů byl v Kołłątajově bytě slyšet a posléze i z jeho okna bylo vidět, že situace polských povstalců je beznadějná. Za těchto okolností se pro něho stalo prioritou zachránit sebe a v bitevní vřavě a chaosu musel jednat rychle. Tato fakta, zdá se, jsou hlavní příčinou toho, že nesplnil výzvu Nejvyšší rady a nepředal správu státní pokladny (ale komu vlastně by ji měl předat?). Časová tíseň (argumentovat jinou motivací nepřipouští zřetel na presumpci nevinu) způsobila, že výzva Nejvyšší rady nemohla být naplněna. Nadto v chaosu, který panoval na bitevním poli, tj. v ulicích Prahy, a za situace, kdy ruská vojska postupovala do centra Varšavy, hrozilo reálné nebezpečí, že finanční hotovost státní pokladny padne do nepřátelských rukou. Kołłątajovo jednání tak dostává smysl, je racionální a pochopitelné. Pokud státní pokladnu i s penězi odvezl s sebou, jednal správně. Další vývoj těchto událostí však pro Kołłątaje jednoznačně pozitivně nevyznívá, neboť o stavu hotovosti státní pokladny Kołłątaj již 4. listopadu nikoho neinformoval (jenže měl k tomu vůbec příležitost?). Wawrzecki v pozdějších výsleších potvrdil, že 5. listopadu obdržel od Kołłątaje písemnou informaci o jeho odjezdu z Varšavy a o jeho obavě, že bude vydán Rusům. Totéž uvedl Kołłątaj při výslechu v Przemysłu, navíc s tím, že z Kozienic, kam uprchl, poslal Nejvyšší radě zprávu o svém odjezdu s žádostí o další příkazy.

Mezi 5.–8. listopadem 1794 tedy Kołłątaj pobýval v Kozienicích v Mazovském vojvodství. Ony čtyři dny náležejí v případě hledání objektivních, pravdě se blížících argumentů pro obhajobu a očištění jeho jména za domnělou krádež veřejných peněz („kradzież grosza publicznego”), a to nejen pro současníky, ale hlavně pro příští generace Poláků, k nejvíce nejasnému časovému úseku. A právě tento úsek je stěžejní: v té době se mohlo stát mnohé, z čeho byl Kołłątaj opakovaně až do své smrti obviňován⁶. Zvláště pak je předmětem diskusí nikdy neprokázaná, avšak možná krádež veřejných peněz (tj. státního pokladu, jehož součástí byly peníze a šperky shromážděné během dobrovolné sbírky Poláků určené povstalcům), kterou

⁵ Srov. informace generála J. Zajączka v jeho *Pamětech* (Fiala, Sobotková, 2017, 169–172).

⁶ Sám Kołłątaj vysvětloval, že jestliže ho Nejvyšší rada podezřívala z krádeže peněz ze státní pokladny, mohla během čtyř dnů, kdy pobýval v Kozienicích, problém vyřešit – odejmout mu celou pokladnu a již tam ho za onu krádež peněz potrestat vězením (Tokarz, 1905a, 121).

Kołłątaj opakovaně popíral a nikdy se k ní nedoznal. Existovala však ještě možnost, že se části finanční hotovosti a klenotů cestou „zbavil“ tak, že je nechal v úschově u Karola a Franciszka Węglińských, když z Kozienic pokračoval v cestě dále na jih⁷. Z Kołłątajova pohledu tehdy šlo o záchranu holého života, neboť se oprávněně obával, že zatčení Rusy bude znamenat jeho smrt⁸. Kolem množství peněz a cenností, které měl Kołłątaj odcizit pro svoje osobní potřeby, panovaly a panují doposud rozporuplné údaje (Tokarz, 1905a, 123). Některé z nich uváděla i ruská strana ve snaze odstranit mýty, které by podporovaly myšlenku spojenectví a sympatie francouzských oficiálních kruhů s polskými povstalcí, jako např. pověsti o milionech, jež měla polským povstalcům věnovat Francie (Tokarz, 1905, 123). Podle svědectví Ignacyho Zajączka Tomasz Wawrzecki a Nejvyšší národní rada vyzvaly Kołłątaje, aby předal státní pokladnu, v níž se mělo podle účetních knih nacházet 6 364 dukátů a „29 tisíc polských zlatých ve stříbře“ (Tokarz, 1905a, 123). Podle Huga Kołłątaje se mělo v pokladně nacházet ke dni 3. listopadu 1794 300 tisíc polských zlatých a tolik tam též bylo.

W. Tokarz, jenž se drží faktů a je nestranný nejen v tomto případě, ale je spolehlivý ve většině případů, kdy rekonstruuje Kołłątajovy životní osudy, píše, že Kołłątaj měl při výsleších v Przemyslu při sobě v hotovosti 2 200 dukátů, což odpovídalo jeho majetkovým poměrům⁹. Okolnosti další cesty Tokarz líčí podle zápisů z výslechů H. Kołłątaje, které probíhaly později také v Olomouci. Přes hranice rakouského záboru převedl uprchlíky 2. prosince 1794 Karol Węgliński, jenž se snažil, aby nevbudili pozornost nepovolaných očí, i když, jak se později ukázalo, jejich rozměrná zavazadla a celý povoz byly zřejmě nepřehlédnutelné. V noci ze 4. na 5. prosinec

⁷ U Węglińských Kołłątaj ponechal i část listinných dokumentů, jak vyplývá z korespondence mezi Kołłątajem a Franciszkem Węglińským (Tokarz, 1905a, 138). Pouze oba Węglińští mohli doložit, zda u nich Kołłątaj kromě listin uschoval i ony peníze určené povstalcům, tj. buď potvrdit, že je Kołłątaj zcizil, a pak by je museli vrátit, nebo mlčet a stát se spoluviníky „kradzieży grosza publicznego“, z níž je dodnes Kołłątaj obviňován.

⁸ O podrobnostech této kauzy srov. Tokarz (1905a, 136, 137) a Fiala, Sobotková (2017, 120–121).

⁹ Po celou dobu opakovaných výslechů v Olomouci 26. prosince 1794 a 17. ledna 1795 Kołłątaj žádal vyšetřovatele, aby se sami přesvědčili o stavu finanční hotovosti pokladny a aby se mohl před veřejným soudem obhájit a dokázat, že peníze povstalců neodcizil (Janik, 1913, 418).

byla zavazadla v blízkosti Hruszowa přeložena na povoz bratra Jana, starosty Serbinowa. Podle plánu pak měli všichni pokračovat směrem k Sanku, poté přes Uhry do Benátek, kde se již shromažďovali Kołłatajovi příznivci¹⁰. Co způsobilo, že Kołłatajova ostražitost polevila a že se dostali z bočních cest na hlavní trasu vedoucí z Radymna na Jarosław a do Przemysłu (česky Přemyšl), zůstává neobjasněno. Je možné, že to snad byla radost ze setkání s bratrem Janem v Nahaczowě, nebo únava cestujících z dlouhé a nepohodlné cesty za nevlídného zimního počasí. Mohl to být i dosavadní, v celku bezproblémový průběh cesty, jenž Kołłataje zbavil ostražitosti, neboť v rakouském záboru se mohl cítit klidnější: unikl bezprostřednímu ruskému nebezpečí a svému zajetí.

Další vývoj neblahých událostí zachytil detailně Tokarz: Kołłatajův povoz s doprovodem zastavil ve vesnické hospodě v Horodysku a upoutal pozornost bývalého poslance Čtyřletého sněmu, tedy názorově Kołłatajovi v minulosti zřejmě blízkého člověka, Antoniho Trębického (1765–1834) a důstojníka národní kavalerie Telatyckého, kteří se velmi rychle zorientovali a informovali nadřízené orgány. Poslední instancí, jež se podílela na zadržení uprchlíků v čele s H. Kołłatajem, byl starosta Přemyšlu Józef Lueger rytíř von Thurnfeld. Na základě udání vojenského verbíře Filipa Kauslera a nadporučíka Albertiho podal 6. prosince 1794 starosta Přemyšlu Józef Lueger úřední hlášení o zjištěném stavu věcí. Poté už nebylo pochyb, že rakouská vláda bude postupovat lege artis.

A zde začíná nová kapitola Kołłatajova života, kdy stráví dlouhých osm let v rakouské internaci v olomoucké a josefovské pevnosti jako státní vězeň, který nemá právo ani na své jméno, je pouhým číslem 4. Vysoká politika i tentokrát hrála rozhodující roli na jevišti světa, neboť o jednotlivci se rozhodovalo zcela jinde. Byla to ruská vláda, která diktovala podmínky vládě rakouské: polské vlastence je třeba uvěznit, dokud neskončí třetí dělení Polska (1795), a Polsko, nenáviděný nepřítel, tak zmizí z mapy Evropy (Tokarz, 1905a, 150)¹¹. Kołłataje totiž ruská vláda považovala za nejvíce nebezpečného člověka a požadovala jeho co nejpřísnější separaci. Ukázalo

¹⁰ Průběh cesty líčí W. Tokarz podle zápisu z výslechu Jana Kołłataje 10.12. v Přemyšlu (Tokarz, 1905a, 145), srov. také Janik (1913: 420–424).

¹¹ Ministr Thugut způsobil, že H. Kołłataj byl zařazen mezi vězně s velmi přísným režimem, byl i původcem toho, že ho věznili tak dlouho a že ve srovnání s jinými polskými vězni s ním bylo surově zacházeno.

se, jak prozíravý Kollataj byl, když předpokládal, že nenávist ruské vlády vůči němu bude zničující. Naštěstí rakouská vláda nikdy požadavku ruské vlády, aby jí Kollataje vydala, nevyhověla. Vliv na podmínky Kollatajova věznění a na jeho délku však bezpochyby ruská vláda měla. Nikdo, koho rakouská vláda uvěznila ve svých vojenských pevnostech, ať už v pevnosti olomoucké, josefovské, či jiné, nestrávil ve velmi těžkých podmínkách celých osm let – byl to pouze Hugo Kollataj. Ruská vláda sledovala v Kollatajově případě několik cílů, jejím hlavním cílem bylo, aby byl ve své zemi zapomenut, a byla odhodlána tomuto cíli podřídit vše. Kollataj byl tudíž obviněn, že vyvezl z Varšavy důležité státní listiny a finanční prostředky státní pokladny (Tokarz, 1905a, 154). Údajně to měla být část listin ruského vyslanectví, jež se týkaly dubnových událostí roku 1794 a získali je povstalci, byl také obviněn, že vyvezl část akt s registrem akt polské královské kanceláře a akta týkající se státní pokladny, aby nemohla být provedena revize povstalecké pokladny. Toto obvinění bylo stále více ruskou vládou zdůrazňováno, bylo totiž nutné získat touto insinuací ty Poláky, kteří byli ochotni uvěřit, že Kollataj je podlý zloděj, když odcizil veřejné peníze, tj. peníze a šperky, jež byly shromážděny sbírkou Poláků-vlastenců a byly určeny povstalcům. Tak hanebný čin měl pak v očích národa být nejprůkaznějším důkazem Kollatajovy nízkosti a bezcharakternosti. I když se během všech výslechů nepodařilo prokázat, že obvinění ruské vlády jsou opodstatněná, přesto zde stále existovala možnost, že se Kollatajovi podařilo listiny i finance státní pokladny spolu se šperky během cesty ukrýt. Jako jedna z možností se jeví onen čtyřdenní pobyt v Kozienicích, kde se setkal s bratry Węglińskými, neboť pozdější kontroly už neprokázaly žádné z výše uvedených obvinění. Tak např. starosta Přemyšlu Józef Lueger 6. prosince potvrdil, že se nepodařilo najít u Huga Kollataje ani u jeho bratra Jana žádné papíry, který by mohly být oněmi listinami státního významu. V Kollatajově krabici sice bylo objeveno množství cenností, ale Kollataj se zaručil, že nic více v ní není. Jenže poté bylo zjištěno, že krabice je opatřena sedmi utajenými úkryty, v nichž se našly další klenoty ještě vyšší hodnoty. Kollatajovy výpovědi během jeho výslechů tak ztratily na věrohodnosti. Kromě toho pak bylo při důkladné kontrole u Kollataje nalezeno celkem 2 200 dukátů v hotovosti a cennosti, jejichž soupis Kollataj podepsal na důkaz, že je úplný. Příštího dne byl Kollataj opět vyslýchán, poněvadž z Varšavy dorazilo hlášení o částce 30 tisíc dukátů, které měl

s sebou odvézt, stejně jako značné množství cenností. Ani tato obvinění se však nepodařilo prokázat¹².

4. Eskortá H. Kollätaje do Olomouce a jeho první olomoucká internace

Z Přemyšlu do olomoucké pevnosti byl Hugo Kollätaj eskortován 12. prosince 1794 o šesté hodině ranní; eskortu tvořili nadporučík von Alberti a krajský komisař Dressler se třemi vojáky. Haličské silnice byly zřejmě ve špatném stavu, nadto byla polovina prosince, takže eskorta strávila na cestě celkem týden a do Olomouce dorazila až 19. prosince. Tento den byl i prvním dnem internace Ignacyho Zajączka, zatímco jeho bratr, generál Józef Zajączek, byl vězněm olomoucké pevnosti již od první poloviny prosince¹³.

Následujícího dne, tj. 20. prosince 1794, zaslal ve svém hlášení olomoucký krajský hejtman Vincenc svobodný pán Dubský z Třebomyslic prezidentu moravskoslezského gubernia Aloisi hraběti Ugartemu zprávu, jež alespoň na krátký čas Kollätajovi pomohla. Z hlášení totiž vyplynulo, že podle soupisu Kollätajova majetku nebyly u něj nalezeny značné finanční obnosy ani závratné množství klenotů¹⁴. Krajský hejtman také hraběti Ugartemu sděloval, že Hugo Kollätaj je těžce nemocný člověk a že je nutné se o něho postarat, jinak může brzy zemřít. Hejtmanova vstřícnost vůči Kollätajovi se však minula účinkem, neboť v téže době byli v olomouckých Jezuitských kasárnách internováni francouzští revolucionáři, mezi jinými americký a francouzský občan Gilbert Lafayette, „státní vězeň č. 2” (Fiala, Sobotková, 2017, 127), takže pro Kollätaje zbylo pouze místo

¹² O dalších podrobnostech opakovaných výslechů, např. o Kollätajově obhajobě, že neměl přístup k pokladně, ani klíče od ní, a nadto platební příkazy musela potvrdit Nejvyšší rada, tudíž nemohl žádné finanční prostředky zcizit, ale také o tom, že jeho sekretář spálil na jeho příkaz množství listin, ve spěchu i ty, které mohly prokázat jeho nevinu a o dalších Kollätajových argumentech srov. Fiala, Sobotková (2017, 123–124).

¹³ O okolnostech věznění H. Kollätaje, Ignacyho Zajączka a o převozu Józefa Zajączka z Lublina do olomoucké pevnosti srov. Fiala, Sobotková (2017, 165, 166).

¹⁴ Plně znění německého originálu hlášení a jeho českého překladu uvádějí Fiala, Sobotková (2017, 332.)

v cele ve zdravotně krajně nevhodných kasematech (nejspíše v garnizónní věznici)¹⁵.

Následující výslechy 26. prosince 1794, které vedl major Ignatz de Riboulet a vojenský auditor Johann Teich, ani tyto vyšetřovatele nepřesvědčily o pravdivosti Kołłątajových odpovědí. Dílčí odpovědi byly konzultovány ve Vídni, byl s nimi seznámen i ministr Thugut, jenž byl zřejmě ve spojení s ruským vyslancem Razumovským, kdežto prezident Dvorské válečné rady Michael hrabě Wallis informoval samého císaře Františka II. Další výslech se uskutečnil 17. ledna 1795 a týkal se akt, jež obsahovala *Metryka Koronna*. Kołłątaj v tomto případě sdělil vyšetřovatelům, že nová akta neexistovala, a akta nacházející se v archivu byla vždy uložena v královském zámku a on je nikdy neměl v rukou, tudíž je nemohl zcizit a vyvézt ze země. Téhož dne byl souběžně vyslýchán také Ignacy Zajączek, jenž vypověděl, že akta státní pokladny odvezl z Varšavy generál Tomasz Wawrzecki, takže je Kołłątaj nemohl mít k dispozici. Opakované výslechy uskutečněné 26. prosince 1794 a 17. ledna 1795 pouze potvrdily, že Kołłątajovy odpovědi jsou nevěrohodné.

O historii pevnostního města Olomouce, místa, kde Hugo Kołłątaj strávil dvě internace, tj. více než čtyři a půl roku svého osmiletého věznění, pojednává následující část našeho příspěvku¹⁶.

5. Eskorta polských státních vězňů do Josefova

Dne 10. února 1795 zaujali polští státní vězňové místa ve dvou kočárech a střežení silnou vojenskou eskortou pod velením nadporučíka Bocka byli dopraveni do východočeské pevnosti Josefova (Tokarz, 1905a, 178)¹⁷. Eskorta bezpochyby využila silnice, po nichž od roku 1754 jezdily

¹⁵ Tato věznice, obtékaná Mlýnským ramenem řeky Moravy, byla demolována roku 1904 v rámci likvidace olomouckých fortifikací.

¹⁶ 1. olomoucká internace H. Kołłątaje trvala od 19. prosince 1794 do 9. února 1795 (tj. bezmála dva měsíce), 2. olomoucká internace započala v noci z 2. na 3. července 1798, de jure byla ukončena 6. prosincem 1802, de facto 19. prosincem 1802 (tj. celkem více než čtyři a půl roku).

¹⁷ W. Tokarz se zmiňuje o Josefově jako o „malé pevnosti v Čechách s posádkou sestávající z nevelkého počtu invalidů“ – skutečnost však byla zcela odlišná, jak uvádíme dále.

poštovní dostavníky z Olomouce do Hradce Králové, jakož i možnost vyměnit na poštovních stanicích koně a v zájezdních hostincích přenocovat; poštovní trasa tehdy vedla přes Loštice, Grunu, Koclířov, Svitavy a Litomyšl¹⁸. Transport vězňů do Josefova (podle nynějších údajů vzdáleného od Olomouce 127 km) zabral eskortě pět dní a čtyři noci, neboť do Josefova dorazila až 14. února. Za zimního nečasů muselo být cestování velmi nepříjemné, třebaže v oněch dnech a nocích – jak dokládají meteorologické záznamy v pražském Klementinu – vystoupila teplota vzduchu až na 10,4°C¹⁹.

6. Historie Josefova, východočeského pevnostního města

Počátky vybudování Josefova jako východočeského pevnostního města souvisejí s nezbytným zajištěním severní hranice habsburské říše, neboť po ztrátě Kladského hrabství a většiny Slezska bylo životně důležité, aby se kromě olomoucké vojenské pevnosti i budoucí pevnost Josefov podílela na zabezpečení jižněji položených měst, tj. Brna a jeho okolí, ale především Vídně, sídla habsburského mocnářství²⁰. Po válce o bavorské dědictví (1778–1779) byla z příkazu císaře Josefa II. zahájena na místě vesnice Ples položením základního kamene 3. října 1780 výstavba pevnostního města stejného názvu. Opevnění města a většina vojenských budov, které se nacházely vně hradeb, vznikaly mezi lety 1780–1790; pevnostní komplex jako bojeschopný předal Josef II. již v září 1787 vojsku. Při příležitosti korunovace císaře Leopolda II. českým králem 6. září 1791 byl Ples povýšen na královské svobodné město a v r. 1793 nechal císař František II. na počest svého strýce Josefa II. přejmenovat pevnostní město Ples na Josefstadt, dnešní Josefov.

Autorem projektu pevnostního města Plesu byl francouzský vojenský inženýr Claude Benoît Duhamel de Querlonde, jenž také výstavbu této pevnosti mezi lety 1780–1783 řídil. Duhamel de Querlonde v projektu

¹⁸ *Kalendárium dějin města Svitavy*. <http://www.svitavy.cz/cs/m-525-18-stoleti/>. 22.01.2018.

¹⁹ *in-pocasi*. http://www.in-pocasi.cz/archiv/archiv.php?historie=11-02-1795&stanice_kraj=0&klima_kraj=0. 22.01.2018.

²⁰ *Josefov*. [https://cs.wikipedia.org/wiki/Josefov_\(Jarom%C4%9B%C5%99\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Josefov_(Jarom%C4%9B%C5%99)). 22.01.2018.

opevnění využíval tehdy moderní koncepty francouzského vojenského inženýrství; v projektech opevnění byly uplatněny poznatky inženýrské školy v Mézières spočívající mimo jiné v dokonalejším ostřelování příkopů před líci bastionů, obrana příkopů byla vedena z kasemat v bocích reduitů, jež se nacházely uvnitř ravelinů atd. Nadto byla obrana posílena vysunutím mohutných kasematových lunet na úpatí glacis, z nichž vznikl typ detašovaných fortů²¹. Vedení stavby na počátku r. 1784 po Duhamelovi de Querlonde převzal rakouský inženýr Franz von Lauer. Pro opevnění Josefova jsou charakteristické rozsáhlé sítě podkopů v celkové délce cca 42 kilometrů a zesílení menších bastionů podél jižní strany vnitřního obranného pásma detašovanými bastiony ve středním pásmu. Obdobně jako tomu bylo v projektech inženýrské školy v Mézières, vznikla zde mohutně chráněná krytá cesta osazená velkými pevnostkami, jež se nacházejí v jejích zalomeních. Bylo třeba vyhloubit příkopy, navršíť zemní valy, přeložit koryta řek Labe a Metuje, obě řeky byly regulovány a jejich soutok byl posunut o 700 metrů dál po proudu. Do skalnatého podloží byly vyraženy štoly pro řadu podzemních chodeb a kanalizačních stok²².

Již v době dokončení všech opevňovacích prací bylo zřejmé, že vojenská pevnost Josefov, určená k obraně před pruskými vojsky, nebude v blízké době vůbec potřebná: od Velké francouzské revoluce 1789, která znamenala pro stávající feudální pořádek v Evropě velké nebezpečí jeho likvidace, se spojili bývalí nepřátelé, Prusko a Rakousko, proti Francii. Do konce 18. století, ale ani v souvislosti s napoleonskými válkami mezi lety 1803–1815 se vojenská pevnost Josefov nestala místem bojů, neboť ty probíhaly mimo české země, nýbrž sloužila na konci 18. století jako místo internace vězňů, jako byli polští státní vězňové, či později jako vězení pro zajaté Napoleonovy vojáky.

Na stavbě pevnosti se podílelo kolem 20 tisíc lidí, z toho asi 11 tisíc vojáků. Pevnost se rozkládala na 266 hektarech, v opevněném městě žila

²¹ *Czumalova nástěnka*. <https://czumalo.wordpress.com/2014/03/23/principy-a-vyvoj-pevnostni-architektury-v-baroku/>. 28.01.2018. Zde se podrobně pojednává o specifických postupech a metodách školy v Mézières, jež byla u nás uplatněna v Josefově a hlavně v Terzině.

²² Srov. další detaily značně nákladné výstavby opevnění, uvedené v hesle *Josefov*. [https://cs.wikipedia.org/wiki/Josefov_\(Jarom%C4%9B%C5%99\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Josefov_(Jarom%C4%9B%C5%99)). 23.01.2018.

vojenská posádka, jež čítala v době míru tři a půl tisíce mužů, jakož i civilisté, zejména řemeslníci těžící z vojenských zakázek.

7. Básnická tvorba Huga Kołłątaja z internace v Josefově

Od 14. února 1795 do 29. června 1798 byl Kołłątaj, státní vězeň č. 4, vězněn v Josefově²³. Zde vznikla většina jeho veršů, jež autor později seřadil do tří cyklů s názvem *Hugona Kołłątaja prace poetyczne, wybrane przez niego samego z rękopism, którymi się bawił podczas swej niewoli w Josefstadzie i później*²⁴. V době, kdy zde byl po více než tři roky Kołłątaj internován, byl okruh jednoduchých a dvojitých kasáren, jež se rozkládaly za baštami a kurtinami hlavního opevnění, novostavbou, protože tyto kasárny vznikaly mezi léty 1784–1787, a to podle projektu generála Duhamela de Querlonde. Objekt, v němž byl Kołłątaj s největší pravděpodobností internován, je dům čp. 244, zděná dvoupodlažní obdélníková, nepodsklepená jednotraktová budova mezi bastiony č. IX a XX, jež spojují jednoduchá kasárna čp. 313 s dvojitými kasárnami čp. 245. Na průčelí domu čp. 244 byla ještě donedávna umístěna pamětní tabule informující, že zde byl vězněn Hugo Kołłątaj²⁵.

²³ Byl umístěn v kasárnách v ulici Okružní čp. 244. Srov. *Kasárna jednoduchá okružní 244. jpg*. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kas%C3%A1rna_jednoduch%C3%A1_Okru%C5%BEn%C3%AD_244.jpg?uselang=cs#filehistory. 23.01.2018.

²⁴ Analýza básnických a prozaických Kołłątajových textů je obsažena v publikaci Fiala, Sobotková (2017, 132–136).

²⁵ Kasárna jednoduchá, Okružní č. p. 244, jsou kulturní památkou České republiky na území obce Jaroměř (<https://www.wikidata.org/wiki/Q37327763>. 20.01.2017). V roce 2011 byl objekt opraven, a jak bylo autorce tohoto textu sděleno, je v soukromých rukou, a není tedy veřejně přístupný, protože se zde nacházejí bytové jednotky. Pamětní tabule, jež byla na průčelí objektu umístěna, byla stávajícími majiteli objektu odstraněna. Město Jaroměř s těmito majiteli jedná o navrácení pamětní tabule na původní místo. O současném stavu Josefova, vojenské památky, vypovídá internetový odkaz *To opravdu nikdo nezachráni Josefov?* <http://www.ozbrojeneslozky.cz/clanek/to-opravdu-nikdo-nezachrani-josefov-aneb-z-unikatni-vojenske-pamatky-cikanske-ghetto>. 23.01.2018.

8. Hugo Kollataj podruhé v olomoucké pevnosti

Kollatajova deportace z Josefova do olomoucké pevnosti se uskutečnila o tři roky později; na rozdíl od zimního cestování z Olomouce mezi 10. a 14. únorem 1795 byla o den kratší, neboť započala 29. června 1798 a v noci z 2. na 3. července dorazil vězeňský transport na určené místo. Kollataj, „vězeň číslo 4“, putoval opět do kasemat, poněvadž po odchodu internovaných Francouzů z Olomouce nebyl důvod udržovat věznici v Jezuitských kasárnách v provozu. Teprve po čtvrt roce se velitel pevnosti polní zbrojmistr Wilhelm Johann Schröder svobodný pán von Lilienhof uvolil přestěhovat Kollataje do těchto kasáren, a to do bývalé cely francouzského ministra války Beurnonvilla (Tokarz, 1905a, 206)²⁶. Jedná se první místnost zleva v přízemí pravého zadního traktu Jezuitských kasáren (nyní Vojenského správního archivu Armády ČR, nám. Republiky 4, místnost č. 27), s klenutým stropem, o rozměrech 5,7 × 6,2 m (tj. více než 37 m²); v následujících dvou celách byl v letech 1794–1797 vězněn generál Gilbert Lafayette.

Nadále byl Hugo Kollataj přísně střežen: v chodbě před jeho celou se neustále zdržovali dva strážníci, pod oknem cely v zahradě na hradbách patroloval další strážný. Kollatajův osobní strážce, praporčík Maus, ho doprovázel při vycházkách do města. Mnozí důstojníci posádky projevovali vůči tak dlouho vězněnému „starému pánovi“ soucit, často s ním rozmlovali, přinášeli mu noviny atd. Štábní polní chirurg Andreas Axter, jenž Kollataje ošetřoval, mu dokonce půjčil peníze a umožnil mu korespondovat s okolním světem (Fiala, Sobotková, 2017. 158, 279, 284, 285 ad.).

Počínaje rokem 1799 byl H. Kollataj v hlášeních, jež předkládali veliteli olomoucké pevnosti polnímu zbrojmistru Schröderovi svobodnému pánu von Lilienhof posádkový major Ambrosius Kornmann a auditor

²⁶Tokarz se však mylí, když tvrdí (podle Kollatajovy korespondence), že Beurnonville byl propuštěn z internace po uzavření míru v Campo Formio – stalo se tak, jak uvádíme výše, koncem roku 1795 v souvislosti s výměnou zajatých Francouzů za francouzskou princeznu Marii Terezií Charlottu. Neodpovídá také skutečnosti, že „z oken této cely (kolej se nacházela na návrší) se před vězněm otevíral pohled na zahradu a odtud na celé město Olomouc a fortifikace“, jak píše Tokarz na základě korespondence H. Kollataje s A. Horodyjským a dalšími. Z velkého okna své cely mohl Kollataj pohlížet na zahradu na hradbách, pod hradbami se prostírající plochu tzv. Výpadu (nyní Bezručovy sady), na řečiště Střední Moravy, Korunní pevnůstku a Salzerovu redutu, předměstskou ves Holici a na výběžky Oderských vrchů.

Johann Teich, doporučován k udělení císařské milosti, jenže císař František II. pouze na informace o polském státním vězni suše odpovídal: „Vzato na vědomí“²⁷. Císaře, proslulého svou šetrností vůči státní pokladně, jistě uspokojovalo, že Kołłatajovi byl v rakouském záboru zabaven značný majetek: v krakovské kanonii tři probošství – Krzyżanowice Dolne, Pińczów a Koniuszy a tři vsi v Krakovském vojvodství – Krzesławice, Biskupice a Michałowice; jen příjmy z těchto statků představovaly čistý zisk 12 312 polských zlotých ročně pro rakouskou státní pokladnu (Tokarz, 1905a, 203–204)²⁸.

Hugo Kołłataj nezůstával během svého věznění zcela osamocen, zejména se o jeho zájmy starali jeho nejstarší bratr Jan, starosta města Serbinowa (nyní ve Świętokrzyském vojvodství), a starší bratr Rafał (před rokem 1750–1833)²⁹, starosta vsi Trześniowa (nyní v Podkarpatském vojvodství), politicky angažovaný v letech Čtyřletého sněmu a Kościuszkovy insurrekce³⁰. Bratr Jan doprovázel Huga během jeho útěku z Varšavy po porážce Kościuszkova povstání, Janův syn Eustachy přicestoval se svým strýcem Rafałem v listopadu roku 1802 do Olomouce a oba usilovali o Hugovo propuštění³¹. Rodina tehdy adresovala císaři Františkovi II. žádost, aby byl Hugo Kołłataj, pokud se dopustil velezrady, souzen a aby bez soudního

²⁷ Tokarz (1905a, 207) uvádí, že se ve vídeňském Vojenském archivu nenacházejí žádná akta, jež by se týkala H. Kołłataje mezi léty 1799–1802. Nabízí se pravděpodobné vysvětlení, že dokumenty, jež se týkaly H. Kołłataje v období jeho věznění v Olomouci, mohly být zničeny se záměrem zahladit protiprávní postupy rakouské vlády vůči němu.

²⁸ Další údaje na Kołłatajově majetku zmiňuje W. Tokarz (1905a, 203–204).

²⁹ Viz *Rafał Kołłataj h. Kotwica*. <http://ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/rafał-Kołłataj-h-kotwica>. 28.01.2018; *Dwór w Trześniowie*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Dw%C3%B3r_w_Trze%C5%Bniowie. 28.01.2018.

³⁰ Starší bratr Rafał pomáhal Hugovi po přijetí targowické konfederace při útěku v noci z 24. na 25. července 1792 z Varšavy, setrval s ním během emigrace v Sasku a byl mu nápomocen v úsilí získat majetek zkonfiskovaný targowickou konfederací. Rafał byl emisarem při přípravách Kościuszkova povstání a doprovázel Kościuszka při cestě přes Prahu do Krakova r. 1793.

³¹ O Kołłatajovo propuštění z internace se snažily významné osobnosti, jako byl např. Alois Josef hrabě Krakovský z Kolovrat, tehdy pomocný biskup. Ten se s Kołłatajem seznámil v olomoucké Studijní knihovně, ani jeho přímlyvy nepomohly. 9. července 1801 žádala dvorní válečná rada z podnětu arcivévody Karla, aby císař František II. prokázal Kołłatajovi svou přízeň, opět bezvýsledně. Až Adam Jerzy kníže Czartoryski, adjutant ruského velkoknížete Alexandra, pozdějšího cara Alexandra I., se zasloužil o Kołłatajovo propuštění zřejmě nejvíce (Janik, 1913, 445–447, 452–458).

rozsudku nebyl zbaven majetku a cti. Císařský výnos řadatelům licoměrně sdřlil, ře Kollřataj „není zadrřen jako vinný, nýbrř je mu poskytována nejlaskavřjší pěče vlády, a jestliže nemůře být propuřtěn ihned, důvody jsou právě tyto”. Jeho světské nemovitosti a církevní benefity mu nebyly odejmuty za trest, nýbrř v souladu s obecně závaznými předpisy (Tokarz, 1905a, 207). Ve své záváti sepsané 20. srpna r. 1804, jeř byla zveřejněna 27. března 1812, Kollřataj opakovaně odkazoval svým dědicům majetek zabavený mu protiprávně rakouskou vládou s přesvědřením, ovšem zcela marným, ře mu tento majetek bude navrácen³².

9. Vědecká díla Huga Kollřataje vzniklá během druhé internace v Olomouci

Závěrečnou kapitolu svého vězeňského řivota, tj. svůj druhý pobyt v olomoucké internaci, mohl Kollřataj považovat po letech nelidského strádání za přijatelnřjší. Na začátku července 1798 byl z Josefova, kde strávil nejtěřži tři roky, o nichř máme vcelku detailní informace, převezzen do olomoucké pevnosti, kterou poznal za svého prvního pobytu ve zdeřším vězení za 52 dní, od 19. prosince 1794 do 9. února následujícího roku.

Během své druhé olomoucké internace, která trvala více neř čtyři a půl roku, mohl Kollřataj ve své cele nejen číst a psát, ale mohl se procházet v zahradě na hradbách za Jezuitskými kasárnami, a dokonce měl povoleny i vyjřždřky za město (Tokarz, 1905a, 206). Měl také možnost navřtěvovat Lycejnř knihovnu slouřící potřebám profesorů a studentů olomouckého c. k. lycea a stavovské akademie, ale i vzdělané veřejnosti (Janik, 1913, 452–458). Hugo Kollřataj zřejmě vyuřival knihovny a čítárny, měl pravděpodobně možnost studovat i publikace, které byly sice opatřeny indexem neřadoucřch knih, jako tomu bylo v připadě francouzské encyklopedie *Encyclopedie, ou Dictionnaire raisonné des science, des artes et des métiers*, jeříž 36 svazků se v Lycejnř knihovně nacházelo, ale jemu, jako důvěryhodnému člověku, byly zřejmě k dispozici³³. Na otázku, které osobnosti francouzské encyklopedie si Kollřataj potřeboval připomenout,

³² Podrobnosti uvádějí Fiala, Sobotková (2017, 156–159).

³³ Nynř Vědecká knihovna v Olomouci, sign. II 26.995/1–36.

odpovídá on sám, když se ve své rozpravě *Rozbiór krytyczny zasad historyi o początkach rodu ludzkiego* několikrát odvolává na Nicolase Antoina Boulangerera, francouzského filozofa a významného představitele francouzského osvícenství. Měl zřejmě k dispozici i další spisy, dá se předpokládat, že studoval i Boulangerův spis *L'Antiquité dévoilée par ses usages, ou examen critique des principales opinions, cérémonies et institutions religieuses et politiques des différens peuples de la terre*, jenž byl vydán ve třech svazcích v Amsterdamu roku 1777³⁴, nebo mohl čerpat z pěti svazků *Antiquités, mythologie, diplomatique des chartes et chronologie*³⁵, součásti *Encyclopédie méthodique par ordre des matières* vydávané v Paříži a v Liège mezi léty 1782–1832 francouzským publicistou Charles-Josephem Panckouckem a jeho pokračovateli. Kořataj se později při zdůvodňování svého omylu, který pramenil z nedostupnosti relevantních informací, obhajoval, že neměl možnost průběžně studovat vědecké novinky, tudíž neznal zásadní díla, která v průběhu osmi let byla vydána, a ani ohlasy na ně, neboť byl vězněm, a také připustil, že olomoucká knihovna nebyla zásobena publikacemi, jež ke své práci potřeboval (Fiala, Sobotková, 2017, 149). Přesto byl význam Lycejské knihovny pro vězněného Kořataje značný: mohl se alespoň na část dne cítit člověkem. Návštěvy Lycejské knihovny, která na rozdíl od jeho vězeňské cely byla vytápěná a opatřená studijními stoly a židlemi, byla místem, kde duševní práce, na niž byl Kořataj celoživotně zvyklý, musela být pro něho náležitou satisfakcí po letech beznadějně ztráty vlastní lidské důstojnosti.

Této možnosti se Kořataj zřejmě chopil, neboť od počátku července 1798 do 6. prosince 1802, tj. během více než čtyř let, vznikala další díla, jež můžeme charakterizovat jako žánrově i tematicky pestrá: od striktně vědeckých spisů až po díla publicistická. Kořataj opatřil své texty autorskými komentáři a poznámkami, což usnadňuje naši orientaci v nich, zvláště v okolnostech, kdy, kde a za jakých okolností tyto texty vznikaly³⁶. V té době se pravděpodobně ještě vracel k básnickým a prozaickým textům, jež sepsal v Josefově. Jak sám sice časově nepřesně, ale se snahou

³⁴ Nyní Vědecká knihovna v Olomouci, sign. 29.540/1–3.

³⁵ Nyní Vědecká knihovna v Olomouci, sign. II 26.955/ 17–21.

³⁶ Srov. Kořataj, 1842a, 103. Autorské komentáře k okolnostem vzniku textů, jsou mimořádně významné, upřesňují a přibližují nám jeho situaci vězněného člověka, jehož hlavním posláním, jak si vytyčil již v mládí, bylo sloužit své vlasti, s jejímž osudem spojil i osud svůj.

rekapitulovat podrobně své autorské postupy konstatuje, sbíral materiály a vytvořil excerpta z historických spisů, nadto se snažil prostudovat knihy, jež mu nabízela olomoucká knihovna, a v šestém roce své internace začal získanou faktografií zpracovávat. Vznikl tak *Porządek fizyczno-moralny, czyli Nauka o należytościach i powinnościach człowieka wydobytych z praw wiecznych, nieodmiennych i koniecznych*, své zpracování vydal vlastním nákladem a neuvedl své plné jméno, pouze iniciály, v Krakově roku 1810 u známého vydavatele Jana Maje, svého dlouholetého přítele a spolupracovníka. Jemu Kołłątaj vděčil za zasluky knižních novinek do vězení, jejichž frekvence se mohla výrazněji zvýšit až v době druhé internace v Olomouci. Maj Kołłątajovi posílal nejenom publikace svého krakovského nakladatelství, nýbrž značné množství knižních vědeckých novinek, např. z vydavatelství varšavských³⁷. Kołłątajův *Porządek fizyczno-moralny...* je inspirován názory francouzských fyziokratů; blízký mu sice byl François Quesnay, avšak Kołłątajův systém společenské filozofie a etiky akcentuje přirozený a nezbytný soulad práv a povinností člověka jako předpoklad vytvoření záměrné a účelné harmonie ve společnostech ve světovém měřítku³⁸. K tomuto okruhu společenskovední problematiky se také Kołłątaj vyslovil ve francouzské verzi obdobně laděné studie *Les droits et les devoirs naturels de l'homme développés et démontrés d'après les lois éternelles, immuables et nécessaires de la nature*, jež vznikla na počátku Kościuszko-wa povstání, a v další rozpravě, opět sepsané francouzsky, *Droit politique de Pologne ou Plan d'une nouvelle constitution pour la république*. Jak přesvědčivě doložil Marian Skrzypek ve své úvodní studii *Filozofia i myśl społeczna Kołłątaja w świetle jego nieznaných i mało znanych rękopisów* (Kołłątaj, 2006), tento text zachycuje vývoj Kołłątajových politických názorů blízkých dědičné konstituční monarchii nebo republikánské konstituční formě vlády, tj. tenduje k posílení centrální formy vlády státu. Z dalších Kołłątajových názorů je třeba si povšimnout detailněji rozpracovaných pasáží, jež se týkají členů jím navrhované formy vlády – mají se na ní podílet kromě šlechty také měšťané. Nadto Kołłątaj zdůrazňuje, že vždy musejí být respektována přirozená práva člověka na svobodu, právo vlastnit majetek,

³⁷ O Majových zásluhách srov. Fiala, Sobotková (2017, 138). Viz také *Jan Maj*. www.ipbs.nina.gov.pl/index.php/a/jan-antoni-maj. 18.01.2018.

³⁸ K podrobnostem o vývoji Kołłątajových politicko-sociálních názorů srov. Fiala, Sobotková 2017, 139–140.

a to, že člověk vlastní majetek, musí být právně zabezpečeno. Tento pasus je sui generis jeho konkrétní obranou, neboť jako bezejmenný státní vězeň č. 4, jenž je právně mrtev, byl protiprávně zbaven nejen svobody a lidské důstojnosti, ale také rozsáhlého majetku.

Vydání třídílného traktátu *Rozbiór krytyczny zasad historii o początkach rodu ludzkiego* se Kołłątaj nedožil, jeho rozsáhlý spis byl vydán posmrtně v Krakově až roku 1842, a tím ztratil na své aktuálnosti (Kołłątaj, 1842abc). Osud se opět proti Kołłątajovi spíkl, neboť jeho dílo bylo v době vzniku, mezi léty 1795–1802, moderní svými vědeckými postupy. Kołłątaj v něm vytvořil jedinečný systém obecné geografie, objevený je i jeho způsob studia geografie, historie a geologie, vymezil pojem geologického času, podrobil analýze geologické procesy, novátorsky nahlížel na vliv prostředí na lidskou společnost. Svými vědeckými postupy v té době předběhl významné následovníky. Jmenujme alespoň dva nejvýznamnější z nich: Charlese Lyella a Friedricha Ratzela³⁹.

Z rozsáhlého textu *Rozbiór...*, jenž je strukturován do šesti rozprav, uveďme alespoň nejdůležitější myšlenky, které ukazují na nový způsob myšlení autora. Jsou dokladem toho, že ani nepříznivé okolnosti vzniku celku textu (vězeňská cela), nezměnily autorovu argumentaci s ohledem na budoucího adresáta svých slov: má ho stále před očima, když si klade otázky a hledá jejich odpovědi, zmiňme proto ty autorské metodologické postupy, které jsou pro něho specifické a v mnoha ohledech novátorské. Zřejmá je autorova snaha klást problémové otázky svým potenciálním adresátům – studentům, ukázat na slabiny dosavadního způsobu myšlení při řešení společenských problémů a navrhnout řešení vhodnější. Evokuje se tak partnerská situace, v níž on sám sice vystupuje v roli zkušenějšího, nikoli však dominantního učitele. Jsme tak svědky rekonstrukce existence moderního poznávacího procesu, v němž jsou adresáti/studenti partnery motivováni a podporováni k účasti na něm. V době, kdy hrozil návrat ke středověkým postupům bezduchého memorování zjevených pravd, jak je

³⁹ Charles Lyell. https://cs.wikipedia.org/wiki/Charles_Lyell. 18.01.2018. Charles Lyell (1797–1875), otec moderní geologie, autor díla *Principles of Geology* (1830–1833), má největší zásluhy v oblasti stratigrafie. – Německý zoolog a geograf Friedrich Ratzel (1844–1904), zakladatel antropogeografie, politické geografie a geopolitiky, je autorem zásadního díla *Anthropogeographie oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte* z roku 1882. Friedrich Ratzel. https://cs.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Ratzel. 18.01.2018).

známe ze scholastické filozofie, tj. způsob myšlení, který Kołłątaj považuje za škodlivý již v r. 1778 (Bartnicka, 2015, 30 ad.), vymyká se zde uplatněný Kołłątajův postup tehdejšími běžnými normám a ukazuje, jak je ve věku rozumu nezbytně důsledně prosazovat tvůrčí poznávací kritické a racionální postupy.

Z druhého období olomoucké internace máme kromě práce na rozsáhlých pojednáních *Porządek fizyczno-moralny... a Rozbiór...* doloženy další Kołłątajovy aktivity, neboť jak bylo uvedeno výše, mohl vést korespondenci s přáteli a s kolegy; forma listu byla v té době velmi častá a sloužila k výměně názorů na vědecké problémy, k diskusi o nich, k polemikám apod. V obsáhlém epistolografickém souboru nazvaném jeho editorem Ferdynandem Kojśiewiczem *X. Hugona Kołłataja korespondencya listowna z Tadeuszem Czackim*, později jím vydaném, se nachází Kołłątajův list s datem 15. července 1802 napsaný v olomouckém vězení (Kojśiewicz, 1844a, 12–53)⁴⁰. Kołłątaj zde reaguje na zaslání knihy, je vděčný Majovi za všechny zaslání polské knížky, hodnotí i jeho vydavatelskou dílnu jako vynikající. Tentokrát byl Kołłątajovi doručen historický spis jeho mladšího kolegy Tadeusze Czackého (1765–1813), historika, pedagoga, spoluvůrce *Ústavy 3. května*, zakladatele Krzemienieckého lycea, jenž je autorem dvoudílné historické práce *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 r.* Publikace byla vydána ve Varšavě v letech 1800 a 1801. Text Czackého Kołłątaj detailně kriticky analyzoval a formuloval návrhy, jak složitou problematiku zpracovat ve druhém vydání lépe. Tento oddíl umístil ve druhé části obšírného listu z Olomouce pod názvem *Słów kilka nad prospektem drugiej edycji dzieła O prawach litewskich i polskich, a w szczególności nad mającem nastąpić wprojektowanem przerobieniu Tomu pierwszego*⁴¹. Obsáhlý text rozdělil do čtyř tematických okruhů s podkapitoly. Na závěr svých návrhů, jak Czackého text zkvalitnit, doporučil, aby se ve druhé edici prvního dílu *O prawach litewskich i polskich*

⁴⁰ Ferdynand Kojśiewicz vydal ve čtyřech svazcích korespondenci s názvem *X. Hugona Kołłataja korespondencya listowna z Tadeuszem Czackim*, v roce 1844 byly publikovány 1. až 3. díl, čtvrtý díl vyšel v roce 1845 (Kraków). <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nnc1.cu53517784;view=1up;seq=24>. 18.01.2018.

⁴¹ Další Kołłątajův projekt *Słów kilka nad prospektem drugiej edycji dzieła...* je třetím odborným textem, jenž vznikl v Olomouci.

autor sice řídil jeho radami a doporučeními, avšak aby je realizoval podle vlastní úvahy; své poznámky a kritické připomínky totiž Kołłątaj nechápal jako direktivní.

Byl to však Czackého text, jenž Kołłątaje přiměl k obecnějším úvahám nad stavem soudobé polské historiografie, k jejímuž zlepšení vytyčil i hlavní úkoly. Ty sledovaly významný cíl zvědečtění této disciplíny, neboť dosavadní stav národní polské historiografie, jak ji chápal např. Adam Naruszewicz, autor šestidílné *Historie polského národa*⁴², Kołłątaj považoval za nepřijatelný. Vyjádřil se kriticky k historiografii, zvláště pak národní, neboť v ní postrádal důkladnou přípravu, kterou vidí ve sběru jednotlivých historických materiálů, z nichž bude vytvořena informační báze týkající se života a díla jednotlivých autorů, kteří se zabývali historickou tematikou; za nezbytnou považoval vznik podrobné bibliografie všech užitých pramenů, z nichž autoři čerpali; zásadní ale podle Kołłątaje musí být vytvoření souboru textů s historickou tematikou, a to všech autorů, kteří kdy psali o díle národní historii či o historii celonárodní synteticky. Kromě toho pak moudře a prozíravě navrhl, aby k polským historickým textům byly vytvořeny latinské překlady a vice versa. Národní polský jazyk a latina, která byla jazykem odborné komunikace nadnárodní, evropské, se má podle něho stát zárukou toho, že vzniklý korpus historických textů jako základ k budoucímu syntetickému historickému dílu národnímu bude sloužit nejen rodilým mluvčím, Polákům, ale bude srozumitelný v celé Evropě. Tak má vypadat jím navrhované dílo *Scriptores rerum Polonicarum* – má být dvojjazyčné, mělo by zahrnovat i rukopisy spolehlivě přeložené do cizích jazyků, a pokud se objeví nějaká nepřesnost či chyba v překladu, je třeba následně toto pochybení opravit. Vyžadoval nadto, aby každé dílo bylo opatřeno poznámkových aparátem, tj. historickými a geografickými poznámkami, nezbytné jsou vysvětlivky zahrnující charakteristiky (zřejmě kritické) různých edicí a rukopisů jednotlivých děl. Nadto Kołłątaj neopomněl zdůraznit, jak potřebný je pro rychlou orientaci rejstřík (tj. repertorium). Jestliže si uvědomíme, že ani dnes není běžné opatřit odborný text rejstříkem, musíme potvrdit Kołłątajovu předvídatost⁴³. Kołłątaj

⁴² V letech 1780–1786 byl vydán druhý až sedmý díl této rozsáhlé rozpravy, zatímco první díl byl vydán až v r. 1824.

⁴³ Kołłątaj připomíná dílo Domenica Ludovica Muratoriho, autora 28 dílů encyklopedie *Rerum Italicarum scriptores*, šesti dílů spisu *Antiquitates Italicae medii aevii*

neztratil ani ve vězení představu o budoucím vývoji své vlasti, když pro současnost i budoucí generace chce zachovat základní informace, jež se týkají např. vytvoření polských map s přesným určením polohy hor, řek, měst, osad. Pro zajištění věrohodnosti požaduje detailní popisy míst, kde kdysi existovala polská lidová kultura se svými zvyky a obyčejí, lidovými obřady v různých ročních obdobích, neponechává stranou své pozornosti ani detaily jako jsou způsob oblékání, jazyk – dialekt místních lidí, jejich způsob zábavy s hudbou a tancem. Věnuje pozornost zvláštnostem vesnických obydlí, činnosti místních řemeslníků, pastýřů či rolníků, ale také obchodníků. Navrhuje, aby všechny tematické okruhy byly zpracovány monograficky a důkladně, se všemi náležitostmi, jak o nich psal v případě vědeckých historiografických textů⁴⁴. I zde Kołłątaj prokázal, že zná zásadní díla, jež byla v nedávné minulosti vydána; dá se předpokládat, že ho s nimi seznámil Jan Maj a pravděpodobně mu je do vězení zaslal. Kołłątaj je si vědom, že je nutné nejdříve dokončit práci na dílčích monografiích a poté zpracovat syntetická díla z oblasti historie pohanství, vývoje křesťanství, vývoje svobodných umění, polského práva, válečnictví či z historie školství a výchovy mládeže ad. Považuje za nezbytné, aby byl dokončen Dogielův *Corpus diplomaticus*⁴⁵, který má být zřejmě vzorem (a to i pokud jde o metodologii zpracování takové rozsáhlé tematiky), rovněž pro vznik monumentálního díla *Corpus scriptorum rerum poloniarum*. Velmi správně usuzuje, že bez sepsání *Geografie* a vydání díla *De moribus Polonorum* není možné napsat historii Polska, která by splňovala jím uvedené cíle: musí sloužit současníkům svými objektivními, systematicky a kriticky zpracovanými fakty a musí pomoci hlavně budoucím generacím polské společnosti k uchování společné historické paměti. Ve spolupráci polských historiků a odborníků ze všech dílčích oblastí života od znalců národní historie, kulturní historie, folklóru, historie hudby atd. nevznikne,

a dvanáctidílného spisu *Storia d'Italia*, jež byl doveden až do počátku 18. století. Ludovico Antonio Muratori. https://pl.wikipedia.org/wiki/Ludovico_Antonio_Muratori. 18.01.2018.

⁴⁴ Jeden z tematických okruhů má být obsažen v monografii, kterou Kołłątaj pracovně nazval *Jeografia tej części Europy, na której niegdyś była Polska*.

⁴⁵ Maciej Dominik Dogiel je zde uveden hlavně jako editor prvního polsko-litevského diplomatáře *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, vydávaném ve Vilně v letech 1758–1764. Viz *Maciej Dogiel*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Maciej_Dogiel. 18.01.2018.

jak soudí, tak potřebná historie polského národa. Myšlenka sepsat soubornou nejstarší historii Polska Kołłątaj se provázela již od počátku jeho služby polské společnosti, tj., jak on sám uvádí, od r. 1776⁴⁶. Příležitost k realizaci své myšlenky měl v době své práce na reformě Krakovské akademie, neboť tehdy, mezi léty 1776–1787, vznikala jeho čtyřdílný spis *Akta wizyty i reformy Akademii Krakowskiej*, zásadní dílo z historie osvěty a vědy v Polsku. Kolem *Akt* se vytvořila velmi nepřijemná situace, neboť došlo k jejich ztrátě, pravděpodobně v době, kdy byl Kołłątaj vězněn v olomouckém a josefovském vězení⁴⁷.

K historii polského školství a národní historie se Kołłątaj stále vracel, nejen v uvedeném dopise J. Majovi z 15. července 1802 z olomouckého vězení, ale také po návratu na Volyň, či později, v r. 1810, když píše J. Śniadeckému v dopise s datem 4. ledna, že bez *Akt*, která se ztratila v době jeho zajetí, nemůže napsat zamýšlenou historii polské vědy a osvěty. Vytvořil proto alespoň prospekt rozsáhlého cyklu pamětí, jež se měly týkat jeho současnosti a jež nazval *Prospekt do napisania dzieła pod tytułem: Pamiętniki historyczne do objaśnienia dziejów mego czasu służące*, jež máme k dispozici v novějším vydání v publikaci *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764)* (Kołłątaj, 1953, III–XIII)⁴⁸. Mezi významnými mezníky, jež měly tvořit budoucí historický text, jsou události Čtyřletého sněmu (1788–1792), jež Kołłątaj plánoval zahrnout do pátého dílu zamýšleného textu, kdežto díl šestý měl zachytit dobu mezi léty 1792–1796, tj. události od targowické konfederace po trojí dělení Polska v roce 1795 a poté i přísahu věrnosti záborcům v roce 1796. Dá se tedy předpokládat, že plán budoucího spisu *Prospekt do napisania dzieła pod tytułem: Pamiętniki historyczne do objaśnienia dziejów mego czasu służące* vzhledem k uvedeným událostem, targowické konfederaci, třetímu dělení Polska a přísahy věrnosti záborcům v r. 1796 vznikl po tomto roce.

⁴⁶ Viz pozn. č. 81. Z novějších studií uveďme např. Bartnickou (2015, 30 ad.).

⁴⁷ K okolnostem ztráty tohoto významného díla srov. Fiala, Sobotková (2017, 153).

⁴⁸ Zde jsou editorem Janem Hulewiczem v části *Wstęp. I. Geneza „Stanu oświecenia” i czas jego powstania (s. III–XVII)* zmíněna mnohá nedochovaná Kołłątajova díla, např. rukopis *Myśli o ułożeniu zbioru dzieł moich*, v němž Kołłątaj připomíná svoje dnes neznámé pojednání o výchově a veřejné národní osvětě, vzniklé v letech 1771–1775. Také jiné drobnější texty jsou zřejmě nenávratně ztraceny. Pojednání *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764)* je svým obsahem text spíše skromný, avšak napsaný s hlubokou znalostí problematiky a dlouholetou osobní zkušeností jejího autora.

Je možné, že i *Prospekt do napisania dzieła...* Kołłątaj mohl promýšlet a vytvořit v době svého nuceného pobytu v zajetí v Olomouci a Josefově. Znamenalo by to pak, že *Prospekt do napisania dzieła...* je plánem čtvrtého odborného pojednání, i když s vročením 1803–1810. Sepsání historie, kterou sám zažil, promýšlel již v době svého mládí a později se k této myšlence v čase věznění v Olomouci zřejmě vrátil.

10. Závěrem

Pokud bychom sumarizovali všechny doposud známé Kołłątajovy texty, které v době mezi lety 1794–1802, tj. během jeho internace v Olomouci a Josefově, vznikly v úplnosti či alespoň jako plány příštích děl, které měly být realizovány v budoucnosti, pak by se celkový počet odborných textů, jež s tímto obdobím souvisejí, rozrostl na čtyři.

Jsou to díla *Porządek...* a *Rozbiór...*, jakož i dva další projekty, z nichž první projekt uvádí plán přípravy, jak zpracovat témata počáteční národní historie a historie národní lidové kultury (tj. zpracování historiografické a folkloristické tematiky, jak ji známe z dopisu z 15. července 1802 v textu recenze *Słów kilka nad prospektem drugiej edycji dzieła O prawach litewskich i polskich, a w szczególności nad mającem nastąpić wprojektowanym przerobieniu Tomu pierwszego*), a druhý projekt, sepsaný po roce 1796 pod názvem *Prospekt do napisania dzieła pod tytułem: Pamiętniki historyczne do objaśnienia dziejów mego czasu służące*, jenž se věnuje plánu sepsání novodobé národní historie a vytvoření vlastní autobiografie – tento projekt byl publikován až v letech 1803–1810. K nim je pak ještě třeba přiřadit rozsáhlé tři cykly vězeňských veršů *Hugona Kołłątaja prace poetyczne, wybrane przez niego samego z rękopism, którymi się bawił podczas swej niewoli w Josefstadzie i później*.

Osm let trvající internace v olomouckém a josefovském vězení tak dala vzniknout obdivuhodnému množství odborných a básnických děl, avšak cena, kterou za ně Kołłątaj zaplatil, je cenou vysokou: během oněch let jako protiprávně internovaný člověk pocíťoval nejen ztrátu lidské důstojnosti a svobody, ale především těžce nesl nemožnost veřejně se hájit proti útokům a obviněním ze strany bývalých spolupracovníků a přátel. K jeho duševním trýzním přispěla i zpráva o matčině smrti. Kołłątajova

matka patřila k nejdůležitějším členům celé jeho rodiny, vštípila mu povinnost pracovat pro blaho vlasti, byla to ona, s níž se toužil setkat. Naděje, že se tak stane, Kołłątaj posilovala v mnoha bezesných nocích i předlouhých, jednotvárných dnech. Vedle duševního strádání se podepsaly na jeho zuboženém stavu na konci osmiletého věznění mnohé nemoci, které se v důsledku toho výrazně zhoršily.

Když mohl Hugo Kołłątaj konečně 19. prosince 1802 na základě výnosu císaře Františka II. z 6. prosince téhož roku opustit olomoucké vězení, vydal se domů za zimního nečasů nejdříve do Varšavy a poté na rodnou Volyň, třebaže mohl jet cestou mnohem kratší, jak ho k tomu opravňoval ruský pas. Ten mu však zabavil velitel olomoucké pevnosti, aby ho donutil cestovat mimo Halič, tj. rakouský zábor, neboť Hugo Kołłątaj musel podepsat, že víckrát nev kročí na území habsburské monarchie. Místo sto třiceti mil tak musel, navíc nemocný a vysílený, cestovat opět v zimě a mrazu oklikou a absolvovat celkem více než 250 mil (Fiala, Sobotková, 2017, 279–291).

Jako trvalé připomenutí odkazu této významné osobnosti polského osvícenství byla na průčelí Správního archivu Armády ČR na náměstí Republiky 4 v Olomouci z iniciativy Ministerstva kultury a národního dědictví Polské republiky umístěna pamětní deska, odhalená 20. října 2015. Na pamětní desce je uvedeno:

HUGO KOLLĄTAJ (1750–1812)

...który światło szerzył i rząd wrócił dawny,
po zgonie swej ojczyzny niewolą był sławny.

...jenž světlo šířil a navrátil řád dávný,
po skonu své vlasti zajetím byl slavný.

KAPŁANOWI, REFORMATOROWI SZKOLNICTWA W POLSCE
UCZONEMU, PATRIOCIE I WIELOLETNIEMU WIĘŹNIOWI
STANU W TWIERDZY OŁOMUNIECKIEJ
RODACY

KNĚŽI, REFORMÁTORU POLSKÉHO ŠKOLSTVÍ,
UČENCI, VLASTENCI A MNOHALETÉMU POLITICKÉMU VĚZNI
V OLOMOUCKÉ PEVNOSTI
KRAJANĚ

Olomouc–Częstochowa–Warszawa 2015.

Literatura

- Bartnicka, K. (2015). *Uniwersytety Europejskie na przełomie XVIII i IX w.* www.ihn-pan.waw.pl/wp-content/uploads/2017/03/a2Kwartalnik_1_2015.pdf. 20.01.2018, s. 30.
- Fiala, J., Sobotková, M. (2017). *Lafayette, Kollątaj a další francouzští a polští státní vězňové v moravských a českých pevnostech na přelomu 18. a 19. století.* Brno: Moravská zemská knihovna v Brně.
- Gloněk, J. (2016). *Stabilizace knihovny za Josefa Arnošta Karmáška.* In: M. Korhoň, T. Vintrová (ed.). *Chrám věd a múz : dějiny Vědecké knihovny v Olomouci.* Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, s. 101–109.
- Janik, M. (1913). *Hugo Kollątaj. Monografia z czterema podobiznami.* Lwów: Księgarnia Gubrynowicza i syna.
- Kojsiewicz, F. (1844a). *X. Hugona Kollątaja korespondencya listowna z Tadeuszem Czackim*, t. I. Kraków: Drukarnia Uniwersytecka. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nnc1.cu53517784;view=1up;seq=24>. 18.01.2018.
- Kojsiewicz, F. (1844b). *X. Hugona Kollątaja korespondencya listowna z Tadeuszem Czackim*, t. II. Kraków: Drukarnia Uniwersytecka. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nnc1.cu53517784;view=1up;seq=24>. 18.01.2018.
- Kojsiewicz, F. (1844c). *X. Hugona Kollątaja korespondencya listowna z Tadeuszem Czackim*, t. III. Kraków: Drukarnia Uniwersytecka. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nnc1.cu53517784;view=1up;seq=24>. 18.01.2018.
- Kojsiewicz, F. (1845). *X. Hugona Kollątaja korespondencya listowna z Tadeuszem Czackim*, t. IV. Kraków: Drukarnia Uniwersytecka. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nnc1.cu53517784;view=1up;seq=24>. 18.01.2018.
- Kollątaj, H. (1842a). *Rozbiór krytyczny zasad historyi o początkach rodu ludzkiego*, t. I. Kraków: Drukarnia Uniwersytecka. http://dir.icm.edu.pl/Rozbiór_krytyczny/Tom_1/. 20.01.2018.
- Kollątaj, H. (1842b). *Rozbiór krytyczny zasad historyi o początkach rodu ludzkiego*, t. II. Kraków: Drukarnia Uniwersytecka. http://dir.icm.edu.pl/Rozbiór_krytyczny/Tom_2. 21.01.2018.
- Kollątaj, H. (1842c). *Rozbiór krytyczny zasad historyi o początkach rodu ludzkiego*, t. III. Kraków: Drukarnia Uniwersytecka. http://dir.icm.edu.pl/Rozbiór_krytyczny/Tom_3/. 21.01.2018.
- Kollątaj, H. (1953). *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764).* Oprac. J. Hulewicz. Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kollątaj, H. (1955). *Porządek fizyczno-moralny oraz Pomysły do dzieła Porządek fizyczno-moralny.* Opr. i wstępem opatrzył K. Opalek. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kollątaj, H. (2006). *Prawa i obowiązki naturalne człowieka oraz O konstytucji w ogólności.* Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN. <http://rcin.org.pl/Content/42237>. 20.01.2018.

- Leśnodorski, B. (red.) (1968). *Polski słownik biograficzny*, t. 13. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nadzieja, J. (1975). *General Józef Zajączek*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Pociąg, A. (2011–2013). *Hugo Kollątaj: kapłan, mąż stanu i polityk*. „Resovia Sacra” r. 18–20, s. 317–337. http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Resovia_Sacra_Studia_Teologiczno_Filozoficzne_Diecezji_Rzeszowskiej/Resovia_Sacra_Studia_Teologiczno_Filozoficzne_Diecezji_Rzeszowskiej-r2011_2013_t18_20/Resovia_Sacra_Studia_Teologiczno_Filozoficzne_Diecezji_Rzeszowskiej-r2011_2013-t18_20-s317-337/Resovia_Sacra_Studia_Teologiczno_Filozoficzne_Diecezji_Rzeszowskiej-r2011_2013-t18_20-s317-337.pdf. 21.01.2018.
- Pojsl, M., Hyhlik, V. (1992). *Olomouc očima staletí*. Olomouc: Spotřební družstvo Jednota.
- Schulz, J. (ed.) (2009). *Dějiny Olomouce I*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Szyndler, B. (1994). *Powstanie kościuszkowskie 1794*. Warszawa: Ancher.
- Stoch J. (ed.) (1963). *Testament Hugona Kollątaja*. „Teki Archiwalne” t. 9, s. 123–167.
- Tokarz, W. (1905a). *Ostatnie lata Hugona Kollątaja (1794–1812)*, t. 1. Kraków: Akademia Umiejętności. www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=25017&from=publication. 21.01.2018.
- Tokarz, W. (1905b). *Ostatnie lata Hugona Kollątaja (1794–1812)*, t. II. Kraków: Akademia Umiejętności. www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=89629&from=publication. 21.01.2018.
- Woźniak, A. (1971). *Źródła zainteresowań ludoznawczych w ideologii polskiego oświecenia*. „Etnografia polska” t. 15, z. 2, s. 37–52. http://cyfrowaetnografia.pl/Content/670/Strony%20od%20EP_XV_z2-4.pdf. 20.01.2018.
- Zajączek, J. (1862). *Pamiętnik albo Historia rewolucji czyli Powstanie roku 1792*. Poznań: Księgarnia Jana Konstantego Żupanskiego. www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=5777&from=publication. 20.01.2018.
- Żbikowski, P., Żbikowska, L. (2015). *Ks. Hugo Kollątaj. Wýbitny mąż stanu, więzień i poeta*. Lublin: Znak.